

מקבילים נפגשים הארות על עיצובן הספרותי של משניות יומא

פתיחה

תופעות ספרותיות במשנה ומשמעותן החלו להידון בהרחבה בשנים האחרונות.¹ בין היתר נידונו בפירוט מסכתות ראש השנה ומכות.² במאמר זה אני מבקש להרים תרומה נוספת בתחום זה בדיון במסכת יומא. הנחת העבודה היא שבתוך תבניות העריכה נחבאים תכנים ומסרים נוספים שניתן לחושפם באמצעות פיצוח תבניות אלה.

א. מבנים כיאסטיים

בקטגוריה זו נציג שתי דוגמות בולטות למבנים כיאסטיים שונים, ונדון בהן.

1. פ"ב משניות א-ב

משניות א-ב משלימות יחידה אחת בעלת מבנה כיאסטי בולט וביטויים דומים. משנה א היא אוסף כללים לביצוע תרומת המזבח (פינוי הפסולת שהצטברה על ה'תפוח'). משנה ב, לעומתה, היא בעלת אופי שונה בתכלית: סיפורי-היסטורי. גם הרושם שיוצרות המשניות מנוגד. משנה א מתארת את רצון הכוהנים להיות שותפים למלאכת המקדש - "בראשונה כל מי שרוצה לתרום את המזבח תורם". רצון זה גורם להם לרוץ גם עבור מלאכה 'נחותה' זו של פינוי פסולת - "רצין ועולין בכבש".³ במשנה ב הופכת הריצה לתחרות אלימה המביאה להתערבות בית הדין בכללי הכהונה - ביטוי למתיחות שהייתה

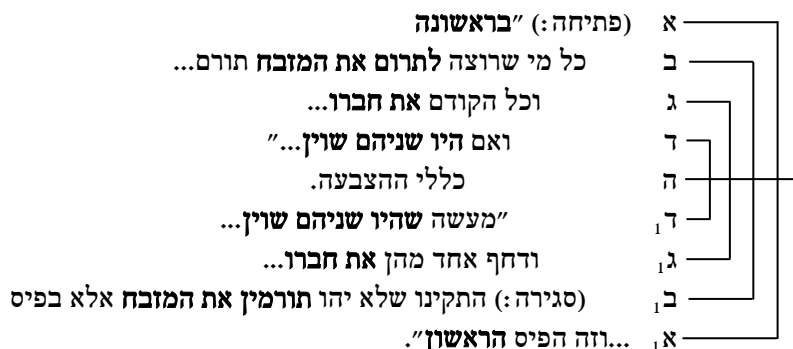
* המאמר מבוסס על חיבור מקיף על המסכת כולה, חיבור שיתפרסם בע"ה בהוצאת ישיבת עתניאל. תודתי לרב יעקב נגן (גנק) שליווה ותמך בלימוד כולו, ושפתח עבורי עולם חדש. תודה גם לחבריי מהחבורה ולכל אנשי בית המדרש בעתניאל שתרמו למאמר זה ממאגרי הידע, האינטואיציה והסברה שלהם. תודה מיוחדת אף לרב ד"ר אברהם וולפיש שליווה את עיבוד המאמר והאיר רבות.

1. הנוסח המובא בגוף המאמר הוא הנוסח המודפס של המשנה, אולם הושווה מול כ"י קויפמן. במקומות בהם הבדלי הנוסח משמעותיים - תופיע הערה על כך.

2. ראה: א' וולפיש, שיטת העריכה הספרותית במשנה על פי מסכת ראש השנה, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשס"א. לדוגמות נוספות ראה: א' וולפיש, 'שיקולים ספרותיים בעריכת המשנה ומשמעויותיהם', נטועים א, תשנ"ד, עמ' 60-33; הנ"ל, 'משחקי לשון במשנה', נטועים ב, תשנ"ה, עמ' 95-75.

3. תן דעתך למשחק המילים: "כל מי שרוצה..." - "רצין ועולין בכבש".

בימי הבית השני בין שני המוסדות - "וכיוון שראו בית דין שבאין לירי סכנה, התקינו שלא יהו תורמין את המזבח אלא בפּיס"⁴. מבחינת מבנית, ליחידה מבנה כיאסטי:

הופכיות המשניות (כמו גם עצם הסיפור) מלמדת אותנו פרק במצב הכהונה והמקדש. יש להניח שמקרה זה שמובא במשנה, שאינה מרבה בסיפורים, אינו רק אירוע חד-פעמי אלא הוא גם משקף אווירה או נורמות פסולות.⁵ אם היינו קוראים את משנה א לבדה, היינו מתרשמים לחיוב מן הכוהן שמשכים בזריזות וניגש אל אחת העבודות האפורות ביותר במקדש - ניקוי המזבח משאריות האפר שנצבר - בשמחה גדולה. עבודה זו חסרה את ההילה ואת הכבוד המלווים הקרבה לעיני ציבור. אין זו עבודה פנימית בהיכל, ואף שכר בדמות חלקי בשר אינו מצפה לכוהן זה. אולם לא רק שאין הדבר בזוי בעיניו, אלא שבבואו לעזרה הוא פוגש כוהנים רבים שהרצון להתקרב לה' ולשרתו, אף במלאכות אפורות כגון זו - משותף לכולם. חלק זה במשנה מתאר לנו את עבודת ה' הנעשית במקדש מתוך שמחה ספונטנית.

אולם חלקה השני של היחידה - משנה ב - מציג זווית חדשה. כאשר אין מציבים גבולות וכללים, עלולים בני האדם - אפילו כוהנים במקדש - להיסחף לכיוונים שליליים. הרצון המבורך לתרום את המזבח, מדרדר לתחרותיות. פתאום מקבל הביטוי "כל הקודם את חברו" שבמשנה א, משמעות כפולה: לא רק כלל פשוט שנועד להכריע במצב של ספק מי תורם את המזבח, אלא גם קדימת החבר כמובן התחרותי - ניצחון האחר. במהלך הריצה, דווקא על רקע השאיפה לדבקות והחשש לאבדה, גולשת הצדיקות לקנאה. משם קצרה הדרך ל"דחף אחד מהן את חברו".

"מעשה שהיו שניהם שוין" - מעשה האלימות המתרחש במקדש נפתח בשורש הבעיה - בתחילה שניהם שווים, אולם אחד מהכוהנים, בלהט העבודה, אינו מקבל עוד את הכללים המופיעים במשנה א. כאשר חוק מוסכם מופר, נפרצה הגדר. תרומת המזבח

4. המתחות מתגלה גם במקומות נוספים במסכת, כגון בעניין השבעת הכוהן הגדול (פ"א מ"ה, ובעיקר בתוספתא פ"א ה"ח, מהד' ליברמן עמ' 222-223).

5. על מלחמות האחים במקדש ראה: יוסף בן מתתיהו, **מלחמות היהודים**, ד, ג, יב. וראה עוד הגרסה המקבילה והנרחבת בתוספתא כפורים פ"א הי"ב, מהד' ליברמן עמ' 224.

מותנית בקדימת החבר. הסכנה שבספונטניות היא שהעיקר והטפל יתערבבו. בלהט הקדושה הופכת קדימת החבר (= הזכייה במצווה) לעיקר - "ודחף... את חברו". המבנה הכיאסטי (המנוגד) נועד להדגיש את המעבר מן ה"בראשונה" - המצב האידאלי שבתחילת היחידה, אל ה"התקינו" המאולץ שבסופה, ואולי אף להציב את שאלת מחירה של הספונטניות בקדושה. לסוף יחידת המשניות ("התקינו... וזה הפיס הראשון"), תפקיד כפול:

- א. סיום הכיאסמוס של תיאור השתלשלות מנהג הפיס הראשון.
- ב. קישור ליחידה הבאה בפרק (המתחילה במשנה ג - "הפיס השני...").

2. פ"ג מ"ט - פ"ד מ"א

היחידה שלפנינו עוסקת בהטלת הגורלות ("לשם" ו"לעזאזל") על שני שעירי יום הכיפורים. יחידה זו משמשת כבסיס לחלקים מפרקים ד-ה ולכל פרק ו, והדבר מלמד על מרכזיות הטקס המתואר בה. היחידה מתחילה מבחינה נושאת במשנה ט שבפרק ג ומסתיימת במשנה א של הפרק הבא.⁶ יחידה זו ממוסגרת בסמיכת הכוהן על הפר ויודיו, כפי שנראה להלן.⁷

המבנה הכיאסטי שלפנינו, כולל את ההגרלה, כאשר אגב ההגרלה מצוין מקרה של תרומת גורלות מזהב על ידי בן גמלא - מקרה המוזכר לשבח. אחריו מופיעות עוד שלוש דמויות שתרמו למקדש (והוזכרו לשבח), אחריהן ניקנור שנעשו נסים לדלתותיו (ואף הוא מוזכר לשבח), ולבסוף ארבעה בתי אב שמגוונים על אי-רצונם ללמד אחרים את אומנותם במקדש.

6. התפרסות היחידה מעבר לסוף הפרק מעלה סדרת שאלות; האם ניתן לערער על חלוקת הפרקים שבמשנה? אם נניח שחלוקה זו נכונה - מה משמעות העיצוב שאנו מתארים? מדוע לא הסתיימה היחידה כולה בפרק הקודם? על מקוריותה של חלוקת הפרקים ערער אפשטיין. ראה: י"ג אפשטיין, **מבוא לנוסח המשנה**, ירושלים תשכ"ד, עמ' 994 ואילך, ועיין בהשגותיו של א' וולפיש, **שיטת העריכה הספרותית** (לעיל, הערה 2), עמ' 39 ואילך, 256-257. באשר למקרה שלפנינו, ישנן סיבות טובות לחלק יחידה זו באופן שהוצע, כפי שמבואר בפנים וזאת מבלי לערער על חלוקת הפרקים.
7. היחידה, כולל המסגרת, מתחילה בפ"ג מ"ח, ומסתיימת בפ"ד מ"ב.

<p>”בא לו אצל פרו... וסומך שתי ידיו עליו ומתודה...” [...]” הסגן מימינו וראש בית אב משמאלו ושם שני שעירים וקלפי היתה שם ובה שני גורלות” ארבע התנהגויות שהוזכרו לשבח מעשה נסים ארבע התנהגויות שהוזכרו לגנאי ”טרף בקלפי והעלה שני גורלות אחד כתוב עליו לשם ואחד כתוב עליו לעזאזל הסגן מימינו וראש בית אב משמאלו [...]” ”בא לו אצל פרו... וסומך שתי ידיו עליו ומתודה...”</p>	<p>א ב ג ד ה ו ה₁ ד₁ ג₁ ב₁ א₁</p>
--	--

במרכז המבנה (ה-ה₁) עומדים מקרים של עשייה או אי-עשייה שנדרשים לשבח או לגנאי. מיקום גוש הסיפורים אינו אסוציאטיבי בלבד (אגב תרומת גורלות מזהב); נראה כי המבנה יוצר קשר והקבלה בין גורלות השעירים להתנהגות האדם. כשם שהשעירים עומדים בפני הכרעת עתידם (לשם/לעזאזל), כך גם בני האדם (הזכרה לשבח/לגנאי). שתי ההכרעות הן בין גורל חיובי לגורל שלילי.⁸ חיזוק לרעיון⁹ כי בפנינו משל לאדם ניתן למצוא במסגרת המבנה. הצלעות החיצוניות ביותר (א, א₁) עוסקות בסמיכה ובוודוי על הפר; כידוע, הסמיכה היא אלגוריה לקשר שבין המתוודה לאובייקט שעליו הוא סומך ידיו, והצבתה במסגרת המבנה מבליטה את הדמיון שבין השעירים להתנהגות האדם.

נוכל להעמיק את הזיקה שבין גורלות השעירים למעשי האדם על ידי התבוננות בחלקו הפנימי של המבנה (ה-ה₁), תוך התמקדות באופיים של המעשים המזכים את האדם בשבח או בגנאי. המשנה יוצרת שתי משוואות:

1. עשייה חיובית = שבח = צדיק (ה).

2. הימנעות מעשייה חיובית = גנאי = רשע (ה₁).

העשייה החיוביות ה'משבחת' את האנשים המוזכרים במשנה, היא תרומה למקדש - בדומה לשעיר הראשון המוקרב במקדש ('לשם'). לעומת זאת, הגנאי מגיע עקב חוסר תרומה למקדש - בדומה לשילוח השעיר אל מחוץ למקדש ('לעזאזל').

8. מלבד זאת קיים דמיון מילולי בין המקרה האחרון בפרק (פ"ג מ"א) העוסק ב"מעשה הכתב", למעשה השעירים בתחילת פרק ד (מ"א) הפותח בכתוב על הגורלות - "אחד כתוב עליו לשם, ואחד כתוב עליו לעזאזל".

9. את רעיון הקשר המהותי שבין מסגרת המבנה (עבודת הפר) לתוכנו (עבודת השעירים) שמעתי מהרב אברהם וולפיש.

במרכז המבנה אנו מוצאים כיאסמוס פנימי (ה-ה₁). קצות הכיאסמוס הן תרומות למקדש, מן הצד האחד, וסירוב קנאי לחלוק ידע הקשור למקדש, מצדו השני. למעשה, מופיע כאן בניין המקדש מול חורבנו (כאשר אי-השיתוף במידע ואי-פרסומו, מובילים לאיבודו, באבדנם הפיזי של שומריו).

במרכזו של הכיאסמוס (ו) עומד מקרה ביניים, בו אין סיפור מעשה אקטיבי של תרומה, ובכל זאת הוא נדרש לשבח. המשנה אף אינה מציינת מהו מעשה הנסים שאירע, ובזכות מה אירע. הנתונים היחידים שמפרסמת המשנה הם שמו של 'בעל הנס', והחפץ שבו נעשה הנס - "ניקנור - נעשו ניסים לדלתותיו". אדם זה, עצם הנס שקרה לו מעיד עליו "לְשִׁבַּח". יוצא מכאן, שלא רק מעשיו ונתנתו הפיזית, הגלויה (תרומה למקדש, למשל), של האדם מעידים עליו. לעתים ה' עצמו מעיד על האדם. מיקוד המבנה במעשה נסי זה, על ידי הצבתו במרכז המבנה הכיאסטי, בנוסף לחסכנות המילולית ביחס אליו, טעונים השלמה. זו מצויה בתוספתא, שבה מופיע סיפור הנס שנעשה בדלתותיו של ניקנור:

...מהו נס שנעשה בהן? אמרו - כשהיה ניקנור מביאם מאלכסנדריא של מצרים, עמד עליהן נחשול שבים לטבען, ונטלו אחד מהן והטילוהו לים, ובקשו להטיל את השני ולא הניחן ניקנור; אמ' להם - אם אתם מטילין את השיני - הטילוני עמו! היה מצטער ובא עד שהגיע לנמילה של יפו. כיון שהגיעו לנמילה של יפו, היה מבעבע ועולה מתחת הספינה. ויש אומ' - אחת מן חיה שבים בלעה אותו, וכיון שהגיע ניקנור לנמילה של יפו - פלטתו והטילתו ליבשה. ועליו מפורש בקבלה: 'קרות בתינו ארזים' וגו'.¹⁰

תיאור זה אינו מצייר את אישיותו של ניקנור כתורם, כמו קודמיו, אלא כמי שנעשה נס לדלתותיו בלא שפעל מאומה. הפסיביות המאפיינת את תיאור מקרהו במשנה ובתוספתא, מקרבת את ניקנור לארבעת המגוונים הפסיביים (ה₁). מקרהו שובר את מוחלטות שתי המשוואות שהצבנו קודם לכן; שהרי על אף שלא פעל ועשה הוא נדרש לשבח. גם הנכונות למסירות נפש לבדה נחשבת כנתינה למקדש, ומקרה זה מעצים את רעיון התרומה למקדש - תרומת החומר והרוח. מקרה זה ניצב במרכז הכיאסמוס כעיקרו של כל המבנה ללמדנו שעיקר הנתינה למקדש הוא בכוונה ובמסירות ולא רק בעצם המעשה החיצוני של הנתינה.

שמה ניתן לחזק הסבר זה מתחילת התוספתא הנזכרת לעיל. אצל שלושה מארבעת התורמים מוזכרת במפורש תרומת זהב. לעומת זאת, שעריו של ניקנור, בניגוד לשערים האחרים - אינם מצופים זהב. על פי הדעה הראשונה, סיבת אי-ציפוי היא עצם הנס שנעשה בהם:

כל השערים שהיו שם נשתנו להיות של זהב; חוץ משערי ניקנור, מפני שנעש' בהן נס.

10. כפורים פ"ב ה"ד, מהד' ליברמן עמ' 231.

שבחן של דלתות אלו - הנס שהתרחש בעקבות הנכונות למסירות הנפש - גדול מן הזהב. לפיכך כל השערים נשתנו להיות של זהב, חוץ משערי ניקנור. עורך המשנה מדגיש בפנינו את ערך הנתינה וההקרבה העצמית של האני. ערכים חיוביים אלו, מועצמים על ידי היפוכם - הכבוד העצמי, אי-הנתינה ואי-השיתוף המופיעים במקרים הפסיביים.

במבנה שראינו, משובצת ההגרלה במסגרת ספרותית המבארת את משמעותה. ההגרלה של השעירים מסמלת את שני הגורלות העומדים בפני האדם; האפשרויות להיכלל בשבח או בגנאי, בצדיקות או ברשעות - כמו השעירים, שאחד מהם גורלו לשם (מוקרב במקדש), והשני גורלו לעזאזל (מושלך אל מותו במדבר). אפשר שבכך ביקש העורך לשקף את החוויה הרוחנית של הצופים בטקס ההגרלה ביום הדין. לאור זאת מובנת יותר גנותן של המשפחות שלא שיתפו אחרים בידע שלהן.

לסיכום הפרק: במבנה הראשון מצאנו שעיצוב יחידת המשניות באופן כיאסטי מנגיד את תוכני חלקיו השונים. בחלקו הראשון הוא מציג את ריצת הכוהן לעבודתו כמציאות נשגבת של קדושה, אולם בחלק השני מתברר הקלקול - הריצה הופכת לתחרות אלימה. תפקידו של המבנה הכיאסטי הבנוי כמראָה, הוא להדגיש את שני צדי המטבע של הריצה אל המזבח, כמו גם את המעבר מספונטניות לפרוצדורה.

המבנה השני מציג רעיון של דואליות שבא לידי ביטוי בהגרלה - הטוב והרע, הקדוש והמוערך בעיני האל מול הרשע השנוא, באים לידי ביטוי בחלוקת הגורל "לשם" ו"לעזאזל". בחציו הראשון אנשים שהוזכרו לשבח, ובחציו השני - אנשים שנדרשו לגנאי. הצענו, כי השניות הזו שבמעשי האדם, היא היא הרעיון המרכזי שבבסיס הגרלת השעירים. מרכז הכיאסמוס מגוון את הדיכוטומיה של העשייה החיובית מול ההימנעות השלילית במקרה ביניים, שבו אף שאין עשייה חיובית נראית לעין, מעיד ה' בעצמו על צדיקות האדם. מסרים אלו על התנהגות האדם ובחינת מעשיו ולבבו הם הקובעים את גורל נפשו - כפי שמשקף בטקס גורל השעירים.

נקודת המבט שהצענו היא החוויה המועברת לצופה בטקס, השם עצמו במקום השעירים, בוחן את בחירותיו שלו בעבר, ומהרהר בבחירותיו העתידיות. כמו כן, מבין הצופה (באופן מוחשי ביותר - על ידי הגורלות) שההשגחה בוחנת את מעשיו (כמו במקרים המתוארים במבנה, ובייחוד מעשה הנסים), וקובעת את גורלו בהתאם (ומיד ניגש הכוהן וממחיש את הגורל שמיעד ה' לכל אחת מהבחירות). טקס זה משקף באופן ברור את משפט היום הקדוש, שבו נשפט האדם על מעשיו וגורלו נחתם.

ב. משחקי לשון

בפרק זה אציג שתי דוגמות של משחקי לשון מהמסכת.¹¹ הדוגמות שלפנינו הן של מילים המופיעות במספר משמעויות. להלן אבחן כל דוגמה במספר אמות מידה שהוצעו

11. ראוי להזכיר כאן דוגמה חשובה נוספת למשחק לשוני: המילה "בית" חוזרת פעמים רבות בפרק א והנה מוטיב מרכזי בו - הפרק מתחיל בהפרשת הכוהן הגדול מביתו, ממשיך בכך שמוטרים לו

על ידי חוקרים,¹² למען הסר ספק, כי שיבוץ וניסוח המילים הנבחרות אינו אקראי, אלא בעל משמעות ספרותית. קריטריונים שיכולים להוכיח כי חזרתה של מילה מסוימת אינה אקראית הם: א. מידת שכיחות המילה במסכת; ב. מידת שכיחותה ביחידה הנבדקת; ג. מידת קרבת המילים החוזרות זו לזו; ד. מידת הדמיון בין המילים (צורה/משמעות); ה. תפקידים מבניים של המילה (שרשור, תקבולת וכד'); ו. קשר רעיוני בין היחידות השונות שבהן מופיעה המילה.

1. פרקים א-ב

את המשנה האחרונה בפרק א (מ"ח), ואת המשנה הראשונה בפרק הבא קושרת המילה "ראשונה":

פ"א מ"ח: "וברגלים מאשמורה **הראשונה** ולא היתה קריאת הגבר מגעת עד שהיתה עזרה מלאה מישראל".

פ"ב מ"א: "**בראשונה** כל מי שרוצה לתרום את המזבח תורם".

המילה "ראשונה" (בצורה זו) משמשת בתפקיד מבני כשרשור פרקים א ו-ב, ומופיעה רק עוד פעם אחת במסכת כולה (פ"ו מ"ד). מעבר לכך, ישנו קשר נושאי משותף לשתי המשניות: תרומת הדשן.

2. פרק ד

לאור תוכנו ועיצובו יש לחלק את הפרק לשני חלקים: משניות א-ג; ד-ו.

א. שלוש המשניות הראשונות נפתחות בפעולה מעשית של הכוהן,¹³ לעומת שלוש המשניות האחרונות שתוכנן הלכתי-השוואתי.

ב. לשלוש המשניות האחרונות קצב וסגנון שווה: "בכל יום... והיום...". שלוש המשניות הראשונות נקשרות ליחידה ספרותית אחת על ידי המילה "ראש":

מ"א: "...**וראש** בית אב משמאלו".

מ"ב: "קשר לשון של זהורית **בראש** שעיר המשתלח".

¹²מזקני בית דין, ערב יום הכיפורים הם עולים ל"עליית בית אבטינס", במעמד השבועה הם נקראים "שלוחי בית דין", ואילו הוא נקרא בפיהם "שלוחנו ושלוחי בית דין", והם משביעים אותו "במי ששיכן שמו בבית הזה". על הדוגמה ומשמעותה ראה: א' וולפיש, 'משחקי לשון במשנה' (לעיל, הערה 2), עמ' 80-81.

דוגמה נוספת למשחק מילים המעיד על עריכה מתוכננת מופיעה בפרק א בשורש רג"ל - במ"ב: "...ומקריב את הראש ואת הרגל"; במ"ג: "...כדי שיהא מכיר ורגל בעבודה" (ובאותה משמעות במ"ו: "...ואם רגיל לקרות - קורא"); במ"ח: "...וברגלים מאשמורה הראשונה".

¹³את שלושת הקריטריונים הראשונים קבע ש' בר-אפרת, ואת שלושת הנוספים - א' וולפיש. הכללים המופיעים כאן מבוססים על אלו המופיעים אצל א' וולפיש, שיטת העריכה הספרותית (לעיל, הערה 2), עמ' 19-20. בחרתי להשתמש בשישה כללים עיקריים מתוך שבעת הכללים שהציע (שם).

¹⁴מ"א: "טרף בקלפי..."; מ"ב: "קשר..."; מ"ג: "שחטו...".

מ"ג: "....ועלה לראש המזבח".

לעומת זאת ביחידה השנייה של הפרק, **אין המילה מופיעה כלל**. עצם הופעת מילה זו בשלוש המשניות, בכל פעם במשמעות שונה ואי-הופעתה כלל בהמשך הפרק מחזקות את החלוקה המוצעת של הפרק. יש לציין עוד כי רק בפרקנו משמשת **המילה בשלוש משמעויות שונות** - תפקיד, איבר ומקום. מילה זו - שלא כשם איבר - מופיעה במסכת רק בשלוש משניות נוספות.¹⁴

ג. 'חתימה כעין פתיחה'

תופעת ה'חתימה כעין פתיחה' במשנה נידונה בעבר על ידי א' וולפיש.¹⁵ לדעתו, השימוש המקובל בכלי זה מתחם יחידות של פרק. הדוגמה הראשונה שאביא להלן ממשיכה קו זה. בדוגמה השנייה העתקתי את עיקרון תיחום היחידה גם ליחידה שאינה פרק שלם, אלא יחידה על פי תוכנה.

1. פרק ב

סופה של משנה ז ("במה דברים אמורים...") בנוי בצורת סיום מסגרת לפרק כולו. אנו מוצאים ל'חתימה כעין פתיחה' זו שני מרכיבים:

א. מילים שוות¹⁶ - "רצון", "שוין":

1. מ"א: "בראשונה כל מי שרוצה... ואם היו שניהם שוין...".
2. מ"ז: "...אם רצה להקריב - מקריב. הפשטן ונתוחן של אלו ואלו שוין".

ב. תבנית פתיחה/סיום - תחביר דומה בראש הפרק ובסופו:

1. מ"א: "...כל מי שרוצה לתרום... - תורם".
2. מ"ז: "...אם רצה להקריב - מקריב".

התוכן שמקיפה מסגרת זו הוא ארבע הפייסות. עמדנו לעיל (סעיף א 1) על המפנה שחולל בית הדין בתרומת הדשן - המעבר מספונטניות לפרוצדורה. מסגרת ה'חתימה כעין פתיחה' מחדדת מעבר זה. בפתיחת הפרק החופש הוא גדול - "כל מי שרוצה... תורם"; בתוך המסגרת אנו מוצאים סידור מפורט ללא חופש כלל; ובחתימה אנו חוזרים ומוצאים מקום לספונטניות, אולם הפעם בתוך גבולות - "במה דברים אמורים? בקרבנות ציבור. אבל בקרבן יחיד אם רצה... מקריב". היתר זה נעשה דווקא בקרבנות יחיד, אולי משום שבהם שיקולי כבוד רחוקים מעט. בקרבנות ציבור שבהם תלויות עיני הקהל בכוהן, אין עוד מקום לספונטניות ולריצת ההתנדבות שקדמה לתקנה. הסיכון

14. פ"א מ"ב (שם מופיע משחק מילים בתוך אותה משנה); פ"ג מ"ט (שם המושג "ראש בית אב" משמש כאבר (ב) במבנה הכיאסטי הנוכח לעיל א2; פ"ז מ"א (במשמעות של תפקיד).
 15. א' וולפיש, 'שיקולים ספרותיים בעריכת המשנה ומשמעויותיהם' (לעיל, הערה 2).
 16. מילים אלה מופיעות אף במשנה ב. לאור הסברנו לעיל א 1, שמשניות א-ב הן יחידה אחת, אין פלא כי הסגירה מתייחסת גם לחלק זה של הפתיחה.

להידרדרות נוספת קיים עדיין, אולם בקרבנות יחיד, בעבודה הישירה מול אדם או משפחה ולא מול קהל גדול, מאפשרת ההלכה את הספונטניות של הכוהן הבודד - "אם רצה... מקריב". אפשרות נוספת היא שישנה כאן אמירה על אופי העבודה בבית המקדש; בעבודת ציבור נדרשת הרשמיות, ויש לשלול את הריצה והתחרות הפרטיים. אולם בקרבנות הפרטיים של היחיד (שלעתים הם בעצמם קרבנות נדבה ספונטניים) יש ממילא פחות רשמיות וטקסיות ולכן הותרה ההתנדבות.

הרקע לפחות לפיס הראשון הוא התערבות בית הדין במקדש, עניין השייך כנראה להידרדרות הכהונה (המופיעה בפירוש בתוספתא¹⁷). הנגיסה בטריטוריה הכוהנית - בית המקדש, באה לידי ביטוי בביטויי המסגרת - "שוין"; בפתיחה ה"שוין" הם כוהנים, ואילו בחתימה ה"שוין" הם קרבנות היחיד והציבור, שהפשטם וניתוחם אינם נחלתם הבלעדית של הכוהנים, אלא מותרים אף בור.¹⁸ בעבודת המקדש שותף (אפילו בעבודת הקרבנות) הציבור הישראלי, ובית דין שמייצג את העם מתקן תקנות אף בעבודות הכוהניות, כדי לשמור על הסדר במקדש.

2. פרק ה

בפרק יחידה מרכזית (א-1)¹⁹ המחולקת לשניים. יחידה זו מתוחמת ב'חתימה כעין פתיחה' על ידי המילה "אמה" המופיעה בראש היחידה ובסופה. מילה זו משמשת אף כמשחק מילים המבליט את התהליך המופיע בפרק; תהליך הפותח בכניסתו של הכוהן הגדול למקום הסודי והמסתורי ביותר - קודש הקודשים, ומסתיים בדם הנשפך ויוצא דרך נחל קדרון אל העם, ואף נמכר ל"גננין לזבל". זוהי ירידה מן המקום הקדוש והמורם ביותר אל הנמוך והעממי. נביט ונראה איך המשמעות השונה של המילה הנדירה (במסכת) - "אמה"²⁰ - מדגישה תהליך זה:

מ"א: "היה מהלך בהיכל עד שמגיע לבין שתי הפרוכת... וביניהן אמה". כאן בתחילת התהליך - האמה משמשת כמידת מרחק והבדלה; מרחק בין שתי הפרוכות המסכות על קודש הקודשים.

מ"ו: "ושירי הדם היה שופך... אלו ואלו מתערבין באמה ויוצאין לנחל קדרון, ונמכרין לגננין לזבל...". סוף התהליך - האמה משמשת כצינור ניקוז מהמקדש אל העם. האמה אינה 'מבדילה' עוד, כי אם מחברת.

בין הביטויים לתופעת ה'חתימה מעין הפתיחה' (המחלקת את הפרק לשניים, כאמור), אציין כמה מן הבולטים, לצד משחק המילים שהזכרנו:

17. עיין בפ"א הלכות ז-ח, יב.
18. את הרעיון שמעתי מהרב אברהם וולפיש. המקור להיתר בור - בבלי, יומא כו ע"ב.
19. כאשר משנה ז היא מעין נספח.
20. המושג 'אמה' מופיע רק פעם אחת נוספת במסכת (פ"ב מ"א), וגם שם לא בצורה 'אמה' אלא 'אמות'.

מזבח הזהב (ה-ו)	קודש הקודשים (א-ד)	
"ויצא אל המזבח אשר לפני ה' " (ה).	"והבדילה הפרוכת לכם בין הקדש ובין קדש הקדשים" (א).	פתיחת החטיבה ²¹
דם אחד (ה, ו).	דמים נפרדים (ג, ד).	פר ושעיר ²²
סיום: נחל קדרון ושרות העם (ו).	התחלה: קודש הקודשים (א).	קצוות התהליך
"ויוצאין לנחל קדרון ונמכרין לגננין לזבל" (ו).	"נביאים ראשונים... גבוהה מן הארץ" (ב).	מעמדות ומיקום

ד. זיקה אינטרטקסטואלית

1. קשרים פנים-משנתיים

נביא כאן שלוש דוגמות בולטות לקשרים בין משניות שונות במסכת יומא. עיון והשוואה במשניות או בפרקים שלמים, שמצאנו ביניהם קשר לשוני עמוק, חושפים בפנינו תהליכים והתפתחויות, כמו גם מסרים חבויים. קשר לשוני זה אף מצביע על עומק הסידור והעיצוב הקפדני של המשניות.

1.1 פרק א ופרק ז

דמותו של הכוהן הגדול מתוארת בפרק א ובפרק ז, באופנים שונים מאוד:

פרק א	פרק ז
1. אם היה חכם...	א. בא לו כהן גדול לקרות
ואם לאו... ²³	אם רצה לקרות בכגדי בוץ - קורא
ואם רגיל לקרות - קורא,	ואם לא - קורא באצטלית לבן משלו.
ואם לאו - קורין לפניו.	וקורא
ובמה קורין לפניו?	'אחרי מות', ו'אך בעשור'...
באיוב ובעזרא ובדברי הימים...	...יותר ממה שקראתי לפניכם כתוב כאן

מול דמות כוהן שספק יודע ספק אינו יודע לקרוא, מתייצב בפרק ז כוהן שניגש אל הקריאה באופן טבעי. לא רק שאינו נצרך שיקראו לפניו, אלא הוא המקריא לעם כולו.

21. שני החלקים פותחים בפסוק - בחטיבה הראשונה הפסוק מופיע ביחידה הפותחת ומתאר הבדלה בין סוגי הקודש, ואילו החטיבה השנייה, שמגמתה יציאה לכיוון העם, נפתחת ביציאת הכוהן.
22. המעיין יבחין בקלות כי הפר מסמל את הכהונה ואילו השעיר את העם (והדבר מתבטא אף בשמותם: פר הכהונה ושעיר העם). בחלק הראשון נשמר הפער שבין המעמדות, ודם הפר ודם השעיר מופיעים לחוד. בחלק השני שמתברר בין המקדש והעם, מעורבים הפר והשעיר.
23. הנוסח בכ"י קויפמן ממתן מעט את האמירה על הכוהן הגדול - "אם היה חכם דורש, ואם היה תלמיד חכמים דורשין לפניו".

- ג. קרא אתה בפּיך
שמא שכחת או שמא לא למדת
...ומעבירין לפניו פרים ואילים
וכבשים כדי שיהא מכיר ורגיל
בעבודה
- א. 'ובעשור'... קורא על פה.
ג. ויצא ועשה את אילו ואת איל העם
ואת שבעת כבשים תמימים בני שנה.
- ב. כל שבעת הימים... ומקטיר את
הקטורת
- ד. ונכנס להקטיר את הקטורת.

מעבר למשחק המילים "קרא אתה בפּיך" - "קורא על פה", יש כאן שינוי מהותי: "קרא אתה בפּיך" מוסבר ב"שמא שכחת או שמא לא למדת" - אמירה עדינה על מצבו של כוהן גדול שאינו בקי בעבודה. מסיבה זו טורחים ומעבירין לפניו בהמות - ייתכן שאינו יודע להבחין בין הבהמות השונות! לעומת תיאור זה, מתואר בפרק ז' כוהן שקורא על פה, התנהגות שיש בה הפגנת ביטחון, ומבצע ביטחון את עבודתו ההקדשה והקטורת הנדרשות ממנו.

- ה. מסרוהו זקני בית דין
לזקני כהונה
- א. חזן הכנסת נוטל ספר תורה ונותנו...
וכהן גדול עומד ומקבל
- א. מפרישין כהן גדול מביתו
ד. ומלוין אותו עד ביתו

בפרק א מוסרים אותו זקני בית הדין לזקני כהונה. כמו כן מופרש הוא מסביבתו הטבעית והמוגנת; בפרק ז עומד הכוהן הגדול ומקבל את התורה, ובסיום עבודתו מלווים אותו עד ביתו ואף עושים לו יום טוב - ההפך הגמור מפרישות.

פרק א צייר לנו כוהן החשוד בכורות עד כדי כך שהוא זקוק לתרגול הדברים הבסיסיים ביותר - כוהן פסיבי המובל על ידי אנשי בית הדין ואיננו אישיות עצמאית. לעומתו, הכוהן שאנו פוגשים בפרק ז²⁴ הוא בעל ביטחון עצמי, בעל בחירה ורצון, כוהן שעובד במהירות ובמקצועיות. האווירה הביתית²⁵ המאפיינת את פרק ז, משיקה למהפך האישיותי שעובר הכוהן הגדול ההופך ל'בעל הבית' בבית המקדש, לאישיות בחירית. הפרק הראשון מתאר מציאות היסטורית פגומה. הפרק האחרון (בעבודת היום) מציג מציאות אידאלית, שבה הכוהן הגדול הוא דמות מפוארת, ראוייה ומקצועית, ועם ישראל והמקדש מתכפרים.

מהי משמעות הבדלה זו? לדעתי, רומזת לנו המשנה על התהליך שמעביר "עצמו של יום"²⁶ את היחיד ואת הרבים. יום הכיפורים משנה את האדם ואת המציאות הפגומה

24. אמנם דמותו של הכוהן הגדול משתנה כבר בפרק ג, אולם בחרתי להדגיש את ההבדל דרך פרק ז, שהוא סוף התהליך של יום הכיפורים, ובו מופיעה דמותו, כפי שראינו, בהנגדה הגדולה ביותר לדמותו בפרק א.

25. האפשרות של הכוהן לקרוא בבגד משלו, קריאת חלקים מהתורה בעל פה וכד'.

26. ראה: פ"ח משניות ח-ט.

שעמה נכנס ליום זה. כך כוהן גדול זה, שנכנס ליום הכיפורים מתוך מצב חסר, משתנה במהלך היום ומתוך תוקפו של היום הופך לדמות חדשה ושלמה.²⁷

1.2 פרק ב ופרק ו

לאורך המסכת אפשר למצוא השוואות רבות בין האדם לקרבנו, השוואות שיש בהן אמירה מוסרית חזקה. אחת הדוגמות הבולטות לקשר זה, היא ההשוואה בין סיפור תקנת הפיס שבפרק ב, לבין תיאורי השעיר המשתלח שבפרק ו.²⁸

פרק ב	פרק ו
	א. שני שעירי יום הכפורים, מצותן שיהיו שניהן שוין במראה ובקומה ובדמים ובלקחתן כאחד. ואף על פי שאינן שוין - כשרין...
ב. מעשה שהיו שניהם שוין	ד. וכבש עשו לו מפני הבבליים שהיו מתלשים בשערו ואומרים לו: "טול וצא טול וצא"...
ורצין ועולין בכבש	ו. מה היה עושה? חולק לשון של זהורית, חציו קשר בסלע וחציו קשר בין שתי קרניו, ודחפו לאחוריו; והוא מתגלגל ויורד, ונשבעה אברים אברים...
ודחף אחד מהן את חברו ונפל	
ונשברה רגלו.	

השוואה זו משווה לסיפור תקנת הפיס נופך של הקרבה, בדומה לסיפור המזעזע המקביל המופיע בתוספתא,²⁹ ובו הכוהן 'נשחט' כבהמה, על ידי כוהן, על גבי המזבח ובאמצעות סכין השחיטה.

27. העיר לי הרב אברהם וולפיש, שניתן להבין כי המשנה מתייחסת לספקות באשר לכישוריו של הכוהן הגדול בשלבים הראשוניים של סדר העבודה, כאשר להתייחסות זו ביטויים הלכתיים ומעשיים, שכן ניתן עדיין להשפיע ולסייע לכוהן. לאחר שלב זה אין טעם שהמשנה תחזור, פעם אחר פעם, על ספקותיה, ועל כן היא מתארת שלבים אלו מתוך הנחה שיבוצעו באופן מושלם. לדעתי אין לקבל הסבר זה בשל כמה שיקולים. ראשית, המסכת מראה בכמה מקומות תהליך הפוך - הדגשת המציאות ה'דיעבדית' על רקע המצב האידאלי (ולא הדגשת האוטופיה); כך בפ"ב משניות א-ב, פ"ג משניות א-ב ופ"ה משניות א-ב. ועוד, מן התוספתא אנו למדים על תוכן השבועה המופיעה במשנה, וממילא על המציאות הקשה בנוגע לבית המקדש, לכהונה ולתקנות חכמים. ראוי לציין כי הרב וולפיש מבין באופן שונה נקודות אלו, ואכמ"ל.

28. את ההשוואה מצא חובב יחיאלי, שפיתח את הרעיון לכיוון של השוואה בין עבודת ה' לעבודה פרטית של האנני' - עבודה השייכת ל'עזאזל'. מעבר לדמיון שנראה להלן, קיים קשר כללי בין הפיס (שהמקרה בפרק ב הוא הקדמה לו) לגורלות של השעירים: בשני המקרים חריצת הדין היא מה'.

29. תוספתא כפורים פ"א ה"ב, מהד' ליברמן עמ' 224 (וכן בשבועות פ"א ה"ד): "מעשה בשנים כהנים

ההשוואה בין הקרבן הרצוי (שבציווי ה') לקרבן הדחוי ('קרבן האדם'), מסתמכת, בין השאר, על השוואות לשוניות בולטות בפרק ב - השוואה בין הביטויים המופיעים בסיפור 'קרבן האדם' לאלו שבקרבנות הרצויים:

'קרבן' דחוי	קרבנות רצויים
ב. מעשה שהיו שניהם שוין	ז. ...אלו ואלו שוין
ורצין ועולין בכבש	ג. ...ומי מעלה אברים לכבש
...ונשברה רגלו	הראש והרגל...

ייתכן כי האברים העולים על הכבש רומזים לאותם אברים שעולים על המזבח בסיפורי המשנה והתוספתא. כמו כן, ניתן בהקשר זה לשמוע את הקריאה "ומי מעלה אברים לכבש", כמבט אירוני על הכוהן המעלה את חברו על המזבח ("אברים" [פ"ג מ"ד] מול "אברים אברים" [פ"ו מ"ו], ומול פירוד האברים - "ונשברה רגלו" [פ"ב מ"ב]).

"אמר בן עזאי... דרך הלוחו היה קרב" (פ"ב מ"ג). "דרך הלוחו היה קרב" - הקרבן נשחט, על פי בן עזאי, כדרך הלוחו; שמא זהו רמז לכוהן-קרבן שנשחט ב"דרך הלוחו" אל המזבח.

יצירת מושג הקרבן הדחוי - 'קרבן האדם', על ידי רמיזות לשוניות והשוואות לקרבן הרצוי, מבטאת אירוניה כלפי תוצר שלילי אפשרי של עבודת ה'.³⁰ עובד ה' מהלך בעבודתו על חבל דק שמפריד בין קרבן לה' ובין קרבן שאינו רצוי לה' ואינו בציוויו - אולי סוג של קרבן ל'עזאזל'.³¹

1.3 פרק ו - משנה ו ומשנה ז

במשנה ז אנו מוצאים ניסוחים שפגשנו במהלך הפרק ("בא לו אצל שעיר המשתלח" [מ"ב] מול "בא לו אצל פר ושעיר הנשרפין" [מ"ז]), ובייחוד בולטת ההקבלה למשנה הקודמת, המתארת את סוף עבודת השעיר המשתלח:

מ"ז	מ"ב
ומאימתי מטמא בגדים?	ומאימתי מטמא בגדים?
משיצאו חוץ לחומת ירושלים.	משיצאו חוץ לחומת ירושלים.
רבי שמעון אומר:	רבי שמעון אומר:
משיצאת האור ברכן.	משעת דחיתו לצוק.

שהיו שוים רצים ועולין בכבש; דחף [= קדם] אחד מהן את חברו לתוך ארבע אמות, נטל סכין ותקע לו בלבו...".

30. זעיר אנפין של האירוניה החריפה המופיעה בסיפור התוספתא (שם): "בא ר' צדוק ועמד על מעלות האילים [נ"א: האולם] ואמ': שמעוני בית ישראל אחינו, הרי הוא אומר - 'כי ימצא חלל' וגו' ויצאו זקניך ושפטיך ומדרו' (דברים כ"א, א-ב), בואו ונמדוד; על מי ראוי להביא עגלה - על ההיכל או על העזרות?".

31. עיין גם בניתוח חלקו השני של המבנה הכיאסטי (של פ"ב מ"ב), לעיל סעיף 1א.

תבנית הניסוח זהה ומשמעותה ברורה - השוואה בין מעשה השעיר לה', שעיקר עבודתו במקדש לבין מעשה השעיר לעזאזל שעיקר עבודתו מחוץ לחומת ירושלים, מחוץ לקדושה (השוואה שמקבלת חיזוקים רבים במסכת, למשל - הדרישה לכתחילה לשוויון גמור של השעירים [פ"ו מ"א], חוט הזהורית הקשור בפתחו של היכל ועל סלע בצוק העזאזל [פ"ו מ"ח], וכד').

שני השעירים מתחילים מנקודת שוויון - כמעט זהות גמורה. בהמשך הם נפרדים מבחינות רבות,³² ובסוף - כפי שראינו עתה - חוזרים ומשתווים. שוויון קרבנות בעלי מגמה הפוכה - ל'שם' ול'עזאזל', מלמד אולי עיקרון רוחני עמוק, כזה המפורט ברמב"ן על פרשת העזאזל:

ור"א כתב - 'אמר רב שמואל: אע"פ שכתוב בשעיר החטאת שהוא לשם, גם השעיר המשתלח הוא לשם'. ואין צורך... ומפורש מזה בפרקי רבי אליעזר הגדול: 'לפיכך היו נותנין לו לסמאל שוחד ביום הכפורים שלא לבטל את קרבנם'... ואין הכונה בשעיר המשתלח שיהיה קרבן מאתנו אליו חלילה, אבל שתהיה כוננתו לעשות רצון בוראנו שצונו בכך.

...וזה טעם הגורלות, כי אילו היה הכהן מקדיש אותם בפה לה' ולעזאזל, היה כעובד אליו ונודר לשמו. אבל היה מעמיד אותם לפני ה' פתח אהל מועד, כי שניהם מתנה לה', והוא נתן מהם לעבדו... (רמב"ן, ויקרא ט"ז, ח).

הטוב והרע הפועלים בעולם שניהם בשליטת ה' וברצונו, בין אם באופן ישיר ובין אם באופן עקיף. גם השעיר לעזאזל הנושא עליו את חטאי ישראל ומסמל את הרוע, הוא חלק מן המערכת האלוהית. שני השעירים הזהים בתחילת הדרך - משתווים אף בסופה, ומסמלים את אחדות הבורא המכילה את שני הקצוות (טוב-רע, לשם-לעזאזל, שבח-גנאי, מקדש-מדבר).

2. קשרים בין מסכתות שונות

בדומה לקשרים הפנים-משנתיים שראינו עד כה, אנו מוצאים אף קשרים בין מסכתות שונות. קשרים מעין אלו מרחיבים את עולם האסוציאציות של העיצוב הפנים-משנאי, ומקשרים את המסכת הבודדת אל המשנה כולה.

2.1 יומא, נגעים ופרה

הדוגמה הראשונה היא השוואה כפולה: יומא-נגעים, יומא-פרה. השוואה זו מעוררת לבדוק את משולש הטהרות: טהרת יום הכיפורים, טהרת מצורע וטהרת טמא.³³

32. הרחבה על נקודות הפירוד ניתן למצוא בניחוח המבנה הכיאסטי השני המופיע לעיל, סעיף א.2.

33. על השוואת שתי משניות אלו, שמעתי מחובב יחיאלי.

נגעים פי"ד מ"ה	יומא פ"ו מ"א
שתי צפרים	שני שעירי יום הכפורים
מצותן שיהו שוות	מצותן שיהיו שניהן שוין
במראה ובקומה ובדמים ולקחתן כאחת.	במראה ובקומה ובדמים ובלקחתו כאחד
אף על פי שאינן שוות - כשרות.	ואף על פי שאינן שוין - כשרין.
לקח אחת היום ואחת למחר - כשרות.	לקח אחד היום ואחד למחר - כשרין.
שחט אחת מהן...	מת אחד מהן...
- יקח זוג לשניה...	- יקח זוג לשני
שחטה...	ואם משהגדיל מת
- יקח זוג לשניה, הראשונה...	- יביא זוג אחר... והשני
נשפך הדם - תמות המשתלח	נשפך הדם - ימות המשתלח
מתה המשתלח - ישפך הדם.	מת המשתלח - ישפך הדם.

מלבד דמיון זה ישנם אלמנטים נוספים המקבילים בין פרק זה בנגעים³⁴ לבין מסכת יומא כולה:

נגעים פי"ד	יומא	
ב. מנודה מביתו שבעת ימים	שבעת ימים קודם יום הכפורים	פ"א מ"א
א. וכרכן בשירי הלשון...	מפרישין כהן גדול מביתו.	
ב. אינו הופך פניו... ³⁵	קשר לשון של זהורית...	פ"ד מ"ב
ח. בא לו אצל האשם	והעמידו כנגד בית שלוחו.	
וסמך שתי ידיו עליו	בא לו אצל פרו...	פ"ד מ"ב
ושחטו	וסומך שתי ידיו...	
וקבלו שני כהנים את דמו...	שחטו	פ"ד מ"ג
א. וכך היה מזה על השקוף שבבית מבחוץ.	וקבל במזרק את דמו ונתנו למי...	
י. מקום שהוא נותן... שם הוא...	והזה ממנו על הפרוכת שכנגד הארון	פ"ה מ"ד
י. והזה שבע פעמים	מבחוץ.	
ב. בא לו לשלח את הצפור החיה...	מקום שהוא... משם היה...	פ"ה מ"ה
נכנס לפניו מן החומה...	הזה... שבע פעמים.	פ"ה מ"ו
ואסור בתשמיש המטה.	בא לו אצל שעיר המשתלח	פ"ו מ"ב
	משיצא חוץ לחומת ירושלים	פ"ו מ"ו
	יום הכפורים אסור... ובתשמיש המטה.	פ"ח מ"א

34. אגב, גם בפרק י"ד בנגעים, כמו בשילוח השעיר של יום הכיפורים, ישנה השוואה בין המצורע לקרבנו:

ב. בא לו לשלח את הצפור החיה	י. בא לו אצל המצורע
ה. שתי צפרים...	יג. שני מצורעים שנתערבו קרבנותיהם
שחט אחת מהן ונמצאת שלא דרור...	קרב קרבנו של אחד מהם ומת אחד מהם...

35. ההשוואה היא בכך ששניהם - השעיר והציפור המשתלחים - מופנים אל מקום שילוחם.

להשוואה זו מצטרפת צלע שלישית - פרה אדומה:

פרה פ"ג מ"א	יומא פ"א מ"א
שבעת ימים קודם לשרפת הפרה	שבעת ימים קודם יום הכפורים
מפרישין כהן השורף את הפרה מביתו ללשכה...	מפרישין כהן גדול מביתו ללשכת פלהדרין
ומזין עליו כל שבעת הימים מכל חטאות שהיו שם	ומתקינין לו כהן אחר תחתיו שמא יארע בו פסול

המשנה במסכת פרה אף מזכירה בפירוש את ההשוואה: "...רבי חנינא סגן הכהנים אומר: על הכהן השורף את הפרה מזין כל שבעת הימים, ועל של יום הכיפורים לא היו מזין עליו אלא בשלישי ובשביעי בלבד".

הרמב"ן מקביל רעיונית את כפרת המצורע ושעירי יום הכיפורים: "הנה הכפרה הזאת בצפור המשתלח - שתשא הציפור את כל עונותיו אל מחוץ לעיר אל פני השדה, כענין הכפרה בשעיר המשתלח" (ויקרא י"ד, נג, ד"ה וכפר על הבית). הרמב"ן משווה גם בין הפרה והשעיר:

ומפני זה אמרו רבותינו: 'אם בחקותי, דברים שיצר הרע מקטרג בהם ואומות העולם משיבין עליהם, לבישת שעטנז ופרה אדומה ושעיר המשתלח'. ולא מצאו בקרבנות תשובה לאומות העולם עלינו, כי הם על אישי ה', אבל בשעיר המשתלח ישיבו עלינו, כי יחשבו שאנו עושים כמעשיהם. וכן בפרה אדומה, מפני שהיא נעשית מחוץ למחנה, וענינה דומה לענין שעיר המשתלח להעביר רוח הטומאה, כענין שנאמר בעתיד: 'את הנביאים ואת רוח הטמאה אעביר מן הארץ' (זכריה י"ג, ב). ומזה תבין טעם כבוס בגדי המשלח את השעיר לעזאזל והשורף את הפרה, ומה שהזכירו רבותינו בכבוס הבגדים של פרים הנשרפים ושעירים הנשרפים... (ויקרא ט"ז, ח, ד"ה לעזאזל).³⁶

במקום אחר מצרף הרמב"ן את שלוש הטהרות, אולם גם שם - ללא קשר מפורש בין השלוש, אלא קישור מצורע-פרה וקישור מצורע-שעיר: "והנה המצורע ותורת הבית המנוגע וטומאת המת קרובים... ואם כן יהיה הטעם כסוד השעיר המשתלח..." (ויקרא י"ד, ד, ד"ה ועץ ארז ושני תולעת ואזוב).

עתה אנו נדרשים לנסות ולפענח את משולש הטהרות מצורע-יום הכיפורים-פרה.

הטהרות שהשוונו הן הטהרות הכולטות במקדש. טהרת המצורע היא טהרת האדם מטומאה אשר לה ביטוי מוחשי של מוות - עורו מת. המצורע עצמו נחשב כמת³⁷ -

36. וכן שמות כ"ט, יד, ד"ה תשרף באש: "...וטעם השריפה כטעם שריפת פרה אדומה, וסודה ידוע מן השעיר המשתלח".

37. ילקוט שמעוני בהעלותך רמז תשמב, הוצ' מוסד הרב קוק עמ' 231: "תניא: ארבעה חשובים כמת - ...ומצורע...". כמו כן במסכת כלים פ"א מ"א: "אבות הטומאות... וטמא מת והמצורע בימי ספרו...".

בנידוריו מחברת בני האדם אל מחוץ למחנה (המדברה ל'עזאזל'?). לעומת המצורע, טומאתו של טמא המת אינה באה לידי ביטוי חיצוני, אולם טומאתו היא טומאת הגוף שנגע במת. גם כאן יש פגישה של הטמא במוות.

יום הכיפורים, בשונה מהטהרות הקודמות, מטהר את הנפש החוטאת מעברות שבין האדם לקונו,³⁸ כמשתמע מן המשנה, והנפש עומדת למשפט - לחיים או למוות.³⁹ הקשר בין השלושה הוא שבכולם מופיעה הנדנדה בין 'לשם' ובין 'לעזאזל',⁴⁰ חיים ומוות. ביום הכיפורים, כפי שראינו, ישנם שני גורלות ושני שעירים המתחלקים בין המקדש וה'עזאזל'. במצורע ישנן שתי הציפורים - האחת נשחטת והשנייה משולחת המדברה. בפרה ישנו המטהר (הכוהן) שנטמא, והטמא (טמא המת) שנטהר.

2.2 יומא וסנהדרין

מילה נדירה יחסית - "סודרין" - מופיעה, בנוסף ליומא פ"ו מ"ח אף בסנהדרין פ"ו בדיון על הלכות סקילה. לכאורה אין קשר בין המקרים, אולם עיון בסנהדרין מגלה השוואה לשונית מפתיעה:⁴¹

סנהדרין פ"ו	יומא פ"ו
ב. היה רחוק מבית הסקילה כעשר אמות, אומרים לו - "התודה", שכן דרך המומתין מתודין...	ד. עשר סוכות מירושלם ועד צוק. ב. בא לו אצל שעיר המשתלח וסומך שתי ידיו עליו ומתודה. ה. ומלוי... חוץ מאחרונה שבהן שאינו מגיע עמו לצוק
א. ואדם אחד רוכב הסוס רחוק ממנו כדי שיהא רואהו.	ו. חולק לשון של זהורית; חציו קשר בסלע וחציו קשר בין שתי קרניו ודחפו לאחוריו.
ד. בית הסקילה היה גבוה שתי קומות. אחד מן העדים דוחפו על מתניו	ח. אמרו לו לכהן גדול: הגיע שעיר למדבר. ומנין היו יודעין שהגיע שעיר למדבר? דרכיות היו עושין, ומניפין בסודרין...
א. נגמר הדין - מוציאין אותו לסקלו. בית הסקילה היה חוץ לבית דין... אחד עומד על פתח בית דין והסודרין בידו...	ה. רבי ישמעאל אומר -
ה. אמר רבי מאיר -	

38. יומא פ"ח מ"ט.

39. וכדאי להעיר גם על עונש הכרת למחלל היום, עניין המשתמע מן הפסוק "שבת שבתון" ואף רמזו בדינים אשר ביומא פ"ח, אף שאינו מפורש.

40. תודה ללוי וינשטיין על מציאת תוכן ההשוואה המשולשת.

41. את ההשוואה עם סנהדרין האיר לי יהודה כ"ץ.

והלא סימן אחר היה להם; בשעה שאדם מצטער,
 לשון של זהורית היה קשור על פתחו שכינה, מה הלשון אומרת?
 של היכל,
 וכשהגיע שער למדבר - היה הלשון
 מלבין...⁴²

בשני המקרים, בסנהדרין וביומא, מופיעה המתה בדרך דומה - של השעיר ושל הנידון למוות. אם נאמץ את הפירוש שלשון הזהורית נחלקת בין קרניו של השעיר לסלע, לאורך כל הנפילה⁴³ - אנו מקבלים אלמנט נוסף המופיע בפרק הסקילה בסנהדרין (מ"ד) - התלייה: "כל הנסקלין נתלין...".
 ההשוואה מתחדדת את השוואת האדם לקרבן; השעיר הנסקל בא במקום האדם העבריין ביום הכיפורים, שהיה ראוי, על שעבר על מצוות המלך, למיתה החמורה בתורה - סקילה.

2.3 יומא ומסכת אבות

למשנה א שבפרק ז יש מקבילה במסכת סוטה פ"ז מ"ז. השוני ביניהן מזערי; בשתייהן חזן הכנסת נוטל את ספר תורה, אלא שבעוד שאצלנו החזן "נותנו" (את הספר), בסוטה הוא "נותנה" (את התורה).⁴⁴
 עיצוב זה של מסירת התורה מאחד לשני מזכיר את פתיחת מסכת אבות, המתארת את קבלת התורה ומסירתה:

אבות פ"א מ"א	סוטה פ"ז מ"ז
משה קיבל תורה מסיני	חזן הכנסת נוטל ספר תורה
ומסרה ליהושע	ונתנה לראש הכנסת
ויהושע לזקנים	וראש הכנסת נותנה לסגן
וזקנים לנביאים	והסגן נותנה לכהן גדול
ונביאים מסרוה לאנשי כנסת הגדולה.	וכהן גדול עומד ומקבל וקורא.

ההקבלה בין שני המקורות מתבססת בעיקר על הדמיון הסגנוני (המסירה מאחד לשני, מספר העברות שווה), והדמיון הלשוני (במילים החוזרות: "תורה", "קיבל"/"מקבל" ו"כנסת").

42. בכ"י קויפמן סימן זה ("ר' ישמעאל... היה לשון מלבין...") - אינו מופיע, אולם ההשוואה בעינה עומדת, שהרי חלוקת הלשון וקשירתה בקרני השעיר הנזכרת במשנה - כן מופיעה בכתב היד.
 43. ישנן שתי הבנות אפשריות של חלוקת לשון הזהורית: האחת - שהחוט נחלק פיזית (נחתך), והשנייה - שהחוט נקשר בקצהו האחד בראש השעיר ובשני בסלע. בהבנה זו, השעיר מידרדר בצמוד לצוק (ונעשה איברים איברים) עקב קשירתו לסלע.
 44. לשון הנקבה דווקא מתאימה להמשך המשנה שלנו: "ומברך עליה [= על התורה] שמונה ברכות...".

הקישור של משנתנו (והמשנה המקבילה בסוטה) עם פתיחת מסכת אבות מתחזק בהמשך: 45

משנתנו וסוטה פ"ז מ"ז	אבות פ"א מ"ב
ומברך עליה שמונה ברכות:	על שלושה דברים העולם עומד:
על התורה ועל העבודה...	על התורה ועל העבודה...

דמיון לשוני וסגנוני זה, מעצים את דמותו של הכוהן הגדול - במסכת אבות התורה יורדת מסיני אל העם דרך משה, וכאן 'נתינת' התורה לעם עוברת דרך הכוהן הגדול (וזאת בפרק המעצים את דמותו, כמבואר לעיל בסעיף ד 1.1).

לעניות דעתי, הדבר מצביע על ניסיון של עורך המשנה לצייר את מעמד הקריאה בתורה של הכוהן הגדול ביום הכיפורים כהמשך של מסירת התורה ממשה לעם. הסתכלות שכזו, מתאימה להשוואות שייערכו להלן (סעיף ד 3.1) בין הכוהן הגדול ובין משה מוסר התורה.⁴⁶

3. קשרי משנה-תנ"ך

נביא כאן שלוש דוגמות להשוואה בין משניות ביומא לבין מקורות מקראיים.⁴⁷ בנקודה זו נוגע העיצוב המשנאי במקורות העתיקים - התורה שבכתב. בכל דוגמה ננסה להציע חיבור רעיוני הנובע מן ההשוואה.

45. על חיזוק זה העיר לי חובב יחיאלי. הביטוי - "על התורה ועל העבודה", מופיע במשנה רק שלוש פעמים: אצלנו ביומא, במשנה המקבילה בסוטה ובמסכת אבות.

46. להמחשת הרעיון, נערוך חיבור בין שני המקורות (מסכת אבות והמקבילה ביומא ובסוטה. מעניין כי החוליה המקשרת היא ה"כנסת" אף כי אין הכוונה, כמובן, לאותו מוסד):

"משה קיבל תורה מסיני
ומסרה ליהושע
ויהושע לזקנים
וזקנים לנביאים

ונביאים מסרה לאנשי כנסת הגדולה;

חזן הכנסת נוטל ספר תורה

ונותנה לראש הכנסת

וראש הכנסת נותנה לסגן

והסגן נותנה לכהן גדול

וכהן גדול עומד ומקבל וקורא".

חיזוק נוסף לרעיון היחידה המאוחדת הוא שהיחידה שנוצרה ממוסגרת על ידי פתיחה וחתימה (על ידי שורש קב"ל) - פתיחתה: "משה קבל תורה מסיני", וסיומה: "וכהן גדול עומד ומקבל וקורא".

47. עוד על תחום השוואתי זה ראה י' נגן (גנק), 'שמחת בית השואבה: חגיגת המקדש וחנוכתו השנתית', נטועים ז, תש"ס, בייחוד מעמ' 78 ואילך.

3.1 יומא, שמות וישעיהו

באירוע המרכזי של כניסת הכוהן הגדול לקודש הקודשים ביום הקדוש, מצויות שתי הקבלות מעניינות לאירועים בעלי משמעות מיוחדת; מעשה המרכבה שבחזון ישעיהו⁴⁸ ומעמד הר סיני. נפתח בהשוואה לישעיהו:

ישעיהו ו', א-ו	יומא פ"ה מ"א
ושוליו מלאים את ההיכל...	היה מהלך בהיכל...
והבית ימלא עשן...	וניתמלא הבית עשן. ⁴⁹
ובידו רצפה ⁵¹	...על גבי גחלים. ⁵⁰
במלקחיים לקח.	המחתה.

השוואות אלו יכולות להתעשר ממוטיבים נוספים, כגון תפילת הכפרה ביומא מול "וסר עֶוֹןךָ וְחַטָּאתְךָ תִּכַּפֵּר" בישעיהו ו', ז, וכן "בין הקדש ובין קדש הקדשים" ביומא פ"ה מ"א מול "וקרא זה אל זה ואמר קדוש קדוש קדוש..." (ישעיהו ו', ג). ההשוואה למעשה המרכבה מדגישה את עצמת המפגש בין הכוהן הגדול לשכינה (שהעשן הוא אחד מסימני הופעתה).

השוואה מתבקשת נוספת היא למעמד הר סיני ולדמותו של משה רבנו. לבד מן ההשוואה הקיימת בין המקראות של יום הכיפורים (ויקרא ט"ז) ומעמד הר סיני (שמות י"ט-כ"ד), השוואה שעליה עומדת אף הגמרא, יש נקודות השוואה בין משנת יומא לתיאור מעמד הר סיני:

1. ביומא נאמר: "ולא היה מאריך בתפלתו שלא להבעית את ישראל" (פ"ה מ"א). בשמות נאמר: "וירא העם כי בשש משה לרדת מן ההר ויקהל העם על אהרן ויאמרו אליו קום עשה לנו אלהים אשר ילכו לפנינו כי זה משה האיש אשר העלנו מארץ מצרים לא ידענו מה היה לו" (שמות ל"ב, א).⁵² גם תפילת הכוהן הגדול מזכירה את תפילתו של משה לכפר ולהציל את ישראל

48. וכמו כן בחזון יחזקאל. עיין יחזקאל א', ד, יג, כו, כז. הדמיון בין יומא לישעיהו בבית הנמלא עשן, מצוין כבר אצל ר' קנוהל וש' נאה, 'מילואים וכיפורים', תרביץ סב, תשנ"ג, עמ' 34-35.

49. על פי כ"י קויפמן. בנוסח המודפס: "ונתמלא כל הבית כולו עשן".

50. הביטויים אינם מובאים על פי סדר המשנה.

51. "רצפה" = גחלים (רש"י).

52. הדרישה מן הכוהן מסתמכת כנראה על תוצאותיו העגומות של עיכובו של משה, שהביא לחרדה במחנה ישראל ולחטא העגל. הלך שנלמד מאותה פרשה מיושם בתקיפות במשנה; אין לו לכוהן לשהות יתר על המידה בקודש הקודשים אפוף העשן, שמא ייבעת העם. הדבר מקביל לנפילת העם בחטא העגל בעקבות התמהמהותו של משה על ההר. גם כאן, החשש שעלול לעלות בישראל הוא מות המנהיג. התוספתא כפורים פ"ב הי"ג, מהד' ליברמן עמ' 237 מביאה מקרה שבו נזוף כוהן גדול שהאריך בתפלתו בקודש הקודשים, על אף כוונותיו הטובות: "...ולא היה מאריך, שלא להבעית את ישראל. מעשה בכהן גדול שהאריך; אמרו לו - מה ראתה להאריך? אמ' להן - מתפלל אני עליכם ועל מקדש אבותיכם שלא יחרב! אמרו לו - אע"פ כן אין אתה רשוי לשנות!".

(לאחר חטא העגל): "וסלחת לעוננו ולחטאתנו ונחלתנו" (שם ל"ד, ט).
 2. אצל הכוהן הגדול, כמו אצל משה, אנו מוצאים שבעה ימי פרישה קודם כניסתו אל הענן-העשן (יומא פ"א מ"א; שמות כ"ד, טז).⁵³
 באמצעות השוואות אלו מועצמים הן דמותו של הכוהן הגדול, והן מעמד הכניסה לקודש הקודשים.⁵⁴

3.2 יומא ויונה

שיבת המשלח תחת הסוכה האחרונה, הרחוקה מהעיר, בפרק ו ביומא, מזכירה את יונה היושב במדבר תחת הסוכה וצופה על נינוה:

יומא	יונה
ד', ה	ה
...משיצא חוץ לחומת ירושלם.	ויצא יונה מן העיר
...וישב לו תחת סוכה אחרונה.	...ויעש לו שם סכה וישב תחתיה
	בצל
...עומד מרחוק ורואה את מעשיו.	עד אשר יראה מה יהיה בעיר.
ד', א-ב	ב
...וכך היה [הכוהן] אומר:	וירע [= דבר שליחת ה'] אל יונה
	רעה גדולה ויחר לו.
אנא השם... כפר נא...	ויתפלל אל ה' ויאמר אנה ה'...

אל השוואה זו מצטרפים פריטים נוספים מספר יונה וממסכת יומא:

ג', ו	ו
...ופשט [הכוהן הגדול את בגדי הזהב]... הביאו לו בגדי לבן לבש...	ויגע הדבר אל מלך נינוה ויקם מכסאו ויעבר אדרתו מעליו...
ג', ה	ה
...יום הכפורים אסור באכילה ובשתיה...	ויאמינו אנשי נינוה באלהים ויקראו צום...

בספר יונה ה' הוא סנגור, ואילו יונה - בצד השני של המתרס - קטגור. ביומא הסנגור הוא הכוהן הגדול, ולמולו המשלח לעזאזל.⁵⁵ בעוד הכוהן הגדול מבקש מה' שימחל לעם, מייחל יונה למידת הדין שתכה בחוטאים. כשם שהמשלח ושעירו מסמלים מגמה הפוכה

53. דמיונו של הכוהן הגדול ביום הכיפורים למשה רבנו - רב. בפרק ד ביומא מופיע הדמיון שבין הדמויות בהנפת היד הגורלית. יומא פ"ד מ"א: "טרף בקלפי והעלה שני גורלות, אחד כתוב עליו לשם ואחד כתוב עליו לעזאזל. הסגן מימינו וראש בית אב משמאלו. אם של שם עלה בימינו, הסגן אומר לו: אישי כהן גדול, הגבה ימינך! ואם של שם עלה בשמאלו, ראש בית אב אומר לו: אישי כהן גדול, הגבה שמאלך!".

שמות י"ז, י-יא: "...ומשה אהרן וחרן עלו ראש הגבעה. והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל וכאשר יניח ידו וגבר עמלק".

54. עוד על הזיקה שבין הכוהן הגדול למשה מוסר התורה, עיין בהשוואה שנערכה לעיל בסעיף ד 2.3 עם מסכת אבות.

55. עיין ברמב"ן ויקרא ט"ז, ח.

ליום הקדוש, לעם ולכפרה (השעיר לעזאזל מול השעיר לשם, עינוי הצום מול המשלח ששונה,⁵⁶ וכד'), כך יונה פרוש מהציבור המתענה בנינוה. הדמיון בין ספר יונה לבין מסכת יומא ומעשה השילוח בפרט, משתלב בעיקרון הכללי של המחילה, המתבטא בקריאת הפטרת יונה ביום הכיפורים.

3.3 יומא ותהילים

פרק ח ביומא עוסק בדיני יום הכיפורים שמחוץ למקדש. בין השאר מפורטים מקרים מיוחדים ודיניהם. אחד המקרים הוא "מי שאחזו בולמוס", שמאכילים אותו "עד שיאורו עינו" (משנה ו). הביטוי החריג מצטרף אל ביטוי נדיר נוסף, המובא בהקשר ובמשמעות דומים - "עד שתשיב נפשה" (משנה ה).

ידידי דוד עזריאל העלה שהביטויים הללו (המופיעים בשתי משניות עוקבות) מזכירים באופן מפתיע פסוקים עוקבים מתהילים י"ט:

ח. תורת ה' תמימה **משיבת נפש**...

ט. מצות ה' ברה **מאירת עינים**.⁵⁷

אם נעקוב אחר המזמור כולו, נוכל לראות קווי דמיון רבים בינו לבין הלכות יום הכיפורים שבפרקנו:

תהילים י"ט	יומא פ"ח
ו. והוא כחתן יצא מחפתו ישיש כגבור לרוץ ארח.	א. והמלך והכלה
ח. תורת ה' תמימה משיבת נפש עדות ה' נאמנה מחכימת פתי.	ה. עד שתשיב נפשה
ט. פקודי ה' ישרים משמחי לב מצות ה' ברה מאירת עינים .	ד. כשביל שיהיו רגליך במצות ו . עד שיאורו עיניו
י. יראת ה' טהורה עומדת לעד משפטי ה' אמת צדקו יחדו.	ט. לפני ה' תטהרו
יג. שגיאות מי יבין מנסתרות נְקִי.	ג. אכל ושתה בהעלם אחד
יד. גם מזדים חשך עבדך אל ימשלו כי אז איתם וְנִקִּיתִי מפשע רב .	ח. התשובה מכפרת על עברות הקלות... ועל החמורות... ט. עברות שבין אדם למקום - יום הכיפורים מכפר.

מלבד הביטויים הדומים, נושאו של המזמור הוא בקשתו של דוד מה' כי יטהרהו, בקשה המלווה בהקפדה על מצוותיו. הדמיון הוא חזק, ואין להוציא מכלל אפשרות שביטוייהן המיוחדים של משניות ה-ו נועדו להעלות את האסוציאציה של המזמור, המסתיים

56. יומא פ"ו מ"ה: "על כל סוכה וסוכה אומרים לו הרי מזון והרי מים..."

57. הביטויים באים באותו הקשר, אולם במשמעות הפוכה - בתהילים הקפדה על מצוות, ובפרקנו הימנעות מקיום המצוות מפני הסכנה.

בתקווה שיתרצה ה' לתפילותינו: "יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך ה' צורי וגאלי" (פס' ט).

ה. שימוש ספרותי בצורות תחביריות

תחת קטגוריה זו ליקטתי שתי דוגמות מהמסכת, שבהן העיצוב התחבירי המיוחד 'מצייר' אמירות משלימות לטקסט עצמו. מן הראוי לציין כי ככל הידוע לי תופעות מעין אלו שאציג להלן - טרם נחקרו. הסתייגות נוספת היא שעיוני הוגבל למסכת יומא ולכן אין לי נתונים על תדירות תופעות דומות במסכתות אחרות. המסרים המשתמעים מתופעות אלו משתלבים יפה ברעיונות השזורים במסכת.

למרות ההסתייגויות שהעלתי, לעניות דעתי יש ממש בדוגמות אלו, וזאת אנסה להציג, והקורא הביקורתי ישפוט בעצמו.

1. נפְעֵלוֹת⁵⁸

פרק א מתייחס למצבה של הכהונה הגדולה בימי הבית השני. כפי שכבר ראינו (לעיל סעיף א), דמותו של הכוהן הגדול היא דמות חלשה ומובלת. עתה נתייחס לאחת הדרכים שבהן משתמשת המשנה כדי לצייר לנו את דמותו הלא מרשימה של הכוהן הגדול.

במהלך כל הפרק הכוהן הגדול נפעל על ידי בית הדין: "מפרישין" אותו, "מתקינין לר", "קורין לפניו", "מעמידין אותו", וכן "מסרוהו זקני בית דין לזקני כהונה" ועוד. כמו כן אין סומכים על הכוהן הגדול שהוא יודע את עבודתו, אלא לומדים אתו את סדר העבודה (ואפילו צריכים ללמד אותו את ההבדל בין פר לכבש!). גם לאחר שהוא יודע את העבודה, חוששים שמא ישנה בעבודתו,⁵⁹ ועל כן משביעין אותו "שלא תשנה דבר מכל מה שאמרנו לך".

הכתיבה הרגילה במסכת משתמשת בפעלים אקטיביים רבים על מנת להציג את מהלך היום ואת עבודת הכוהן. בפרק א קיימת חריגה - קיבוץ מרובה של בניינים פסיביים, אף שאין שימוש זה מחויב על פי ההקשר,⁶⁰ ואינו חוזר עוד בהמשך המסכת. בעזרת הטיית רוב הפעלים מהפעולות של הכוהן להפעלתו על ידי בית דין (נפְעֵלוֹת הכוהן), מצטייר הכוהן הגדול, שאמור להיות האיש המרכזי בפרק, כ'בובה על חוטים' בידי בית הדין.

58. שימוש שאינו הכרחי בתחביר פסיבי המרוכז בתיאור פעילות.

59. חושדים בו, שהוא צדוקי או בייתוסי, שמנהגם בעבודת הקטורת שונה. עיין בתוספתא פ"א ה"ח.

60. המשנה יכלה להחליף את "מוליכין אותו" ל'הלך' או 'הלכו עמו' וכד'.

2. חילופי נושא-נסתר בתוך משפט⁶¹

מה היה עושה?
 חולק לשון של זהורית,
 חציו קשר בסלע וחציו קשר בין שתי קרניו.
 ודחפו לאחוריו
 והוא מתגלגל ויורד,
 ולא היה מגיע לחצי ההר
 עד שנעשה אברים אברים.
 בא וישב לו תחת סוכה אחרונה עד שתחשך.
 ומאימתי מטמא בגדים?
 משיצא חוץ לחומת ירושלים.
 ר' שמעון אומר:
 משעת דחייתו לצוק
 (פ"ו מ"ו).

המשנה כתובה בגוף שלישי יחיד, בין בהתייחסה לשעיר ובין אם כוונתה אל האדם, ואינה מפרידה את שני הסובייקטים בעזרת הדגשה מפרידה כלשהי. מעברים צפופים מנושא תחבירי אחד למשנהו (ארבעה במשנה אחת), אינם מקובלים בעריכה המשנאית. ניסוח זה מוזר אף יותר, בהתחשב בכך שאפילו במעבר הראשון מן המשלח לשעיר המשתלח מופיע נושא נסתר, אף על פי שהפעם הקודמת שבה התייחסנו לשעיר המשתלח הייתה שלוש משניות קודם לכן (וגם שם בניסוח נסתר - "מסרו למי שהיה מוליקו"). אם נניח שהדבר אינו מכוון - הרי שלפנינו כתיבה מסורבלת ומאוד לא אופיינית. אולם בהתחשב בכך שאופן כתיבה זה, הנו יחידאי במסכת כולה, מותר להניח כי הדבר מכוון ובעל משמעות; כתיבה זו מטשטשת בכוונה את ההבדל בין המשלח (נושא 1) למשתלח (נושא 2). בייחוד בולט הדבר בסיפא של המשנה, שם מובאות שתי דעות על תחילת זמן טומאת הבגדים, כאשר הדעה הראשונה מתייחסת למשלח והשנייה למשתלח, על אף ניסוחם הדומה ואי-ציון חילוף הנושא.

כאשר המשנה מדלגת מספר פעמים מנושא אחד למשנהו, ייתכן שהיא מאפשרת את קריאת כל המשנה הן כמתייחסת למשלח והן כמתייחסת למשתלח, ובכך יוצרת זיהוי מסוים בין שני הנושאים.

הטשטוש נוצר על ידי שאלמלא אנו מכירים את התכנים, היינו קוראים את המשנה כולה כמתייחסת לנושא אחד; לדוגמה - המשלח:

מה היה [המשלח] עושה? חולק לשון של זהורית, חציו קשר [המשלח] בסלע וחציו קשר [המשלח] בין שתי קרניו [שלו, של המשלח], ודחפו [את המשלח]

61. חילוף נושא נסתר בתוך משפט או קטע, מאפשר קריאה צורנית הכפופה לכללי הדקדוק, אולם מטשטש את נושא הטקסט באופן מכוון.

מקבילים נפגשים - הארות על עיצובן הספרותי של משניות יומא

לאחוריו, והוא [המשלח] מתגלגל ויורד, ולא היה מגיע [המשלח] לחצי ההר, עד שנעשה אברים אברים. בא [המשלח] וישב לו תחת סוכה אחרונה עד שתחשך.

כפי שציינו, המשך המשנה מקצין את הסתרת הנושא: "ומאימתי מטמא [המשלח] בגדים? משיצא [המשלח] חוץ לחומת ירושלים. רבי שמעון אומר: משעת דחייתו [של המשלח] לצוק".

את אותו התרגיל ניתן לערוך על המשנה בהחלפת הנושא מהמשלח לשעיר המשתלח.

עיצוב זה משתלב עם מסרי זהות האדם עם קרבנו בכלל (עד כמה חמור החטא ועד כמה גדולה היא הכפרה על ידי קרבנות, שהרי ראוי היה שייפול האדם מהצוק ויעשה איברים איברים), וזיהויי מגמת המשלח והמשתלח בפרט.⁶²

* * *

הכלים והדוגמות שהוצגו במאמר זה הם רק קצה קצהו של הנסתר עדיין במסכת. השתדלתי, מתוך עיון, לשלות מספר דוגמות בולטות, שיהוו בסיס לעיונים ולניתוחים נוספים.

62. מעט על כך כבר הוזכר לעיל בעמ' 47-48, בהשוואת יונה והמשלח.